

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

HÁRS Ernő

Fekete lángok, avagy a modern afrikai költészet válaszutja

Eredeti közlés/Original publication:

1999, in: *A dal szüli énekesét*, Budapest, Orpheusz Könyvek, 107-116. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.672

Dátum/Date: 2013. július 21. / July 21.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Hárs Ernő: Fekete lángok, avagy a modern afrikai költészet válaszutja, *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–10. old.**, No. 000.000.672, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

– kötetben: nagyobb könyvtárakban

– kézirat az Afrikai Kutatási és Kiadási Program archívumában (az írás 1987-ben született, akkor jutott kézirat formájában az AKKP birtokába)

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, az afrikai irodalmak kialakulása, előzmények (1960 előtt): elszigetelt írásbeliség, szóbeli irodalom a griot-k tevékenysége, négritude, az amerikai négerség mozgalmái, 1947: a Pésence Africaine megszületése, az új afrikai államok megszületése a hatvanas években, az önálló afrikai irodalmak kialakulása az új államokban,

Hungarian Africa-research, formation of African literatures, antecedents (before the Sixties), isolated phenomena of the literacy, oral tradition, activities by the griots, négritude, movements by the American Negro intellectuals, 1947: born of the Présence Africaine, born of the new African states in the sixties, formation of the independent African literatures in the new states

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

FEKETE LÁNGOK, AVAGY A MODERN AFRIKAI KÖLTÉS-ZET VÁLASZÚTJA

HÁRS Ernő

Afrikát már sokszor felfedezték – az ókorban a föníciaiak, a görögök és a rómaiak – a középkorban az arabok – az újkorban pedig a portugálok és a nyomukba lépő egyéb európai hatalmak, de nyugodtan állíthatjuk, hogy még mindig azoknak a földterületeknek egyike, amelyek a legtöbb meglepetéssel szolgálnak a világnak. Az ókori mondás – *Ex Africa semper aliquid novi* – századunkra is érvényes. A második világháborút követő évtizedekben az összes kontinensen végigsöprő demokratizálódási folyamat itt eredményezte a legradikálisabb változásokat. 1945-ben még az egész földrész, négy államot (Egyiptomot, Etiópiát, Libériát és Dél-Afrikát) kivéve, összefüggő gyarmatbirodalom volt, napjainkban viszont 52 független afrikai ország szerepel a világpolitika porondján, és a korábbi nagy gyarmattartók hatalma mindössze néhány sziget birtoklására zsugorodott össze.

Az irodalom általában előtte jár a politikai mozgásoknak. Ez történt Afrikában, illetve a bennünket közelebbről érdeklő Fekete-Afrikában is, mely utóbbin a Szaharától délre elterülő, zömében négerek által lakott területek értendők. A gyarmatosítás felszámolásában 1960-ban bekövetkezett nagy áttörés nem lett volna elképzelhető az előző évtizedekben folyó szellemi előkészítés nélkül, annál kevésbé, mert a legtöbb esetben a korábbi irodalmárokból lettek azok a későbbi politikusok, akik a függetlenségi harcot győzelemre vitték, az egész kontinens történelmét pedig merőben új irányba terelték. Hasonló összefüggéseket az európai és ezen belül a magyar forradalmi, illetve reformmozgalmakban is találhatunk. A hazai viszonyokkal – gondoljunk a bécsi testőrírókra – még az is összeecseng, hogy a modern értelemben vett fekete-afrikai politikai gondolkodás kifejlődése szintén külső – amerikai, illetve franciaországi irodalmi hatásokra vezethető vissza.

Fekete-Afrikának, változatos és nagyszabású történelmi múltja ellenére, egészen a huszadik századig nem volt számottevő írásos irodalma. Egyes elszigetelt jelenségektől eltekintve, az egész területre az orális irodalom egyeduralkodója volt jellemző. A fejedelmek dicső tetteit megörökítő énekmondók, továbbá a vándor regösök, az úgynevezett griot-k töltötték be azt a hivatást, amelyre, mint a néplélek formába öntésére, mindenfajta kultúrának elengedhetetlen szüksége van. Ennek az évszázadokon át szájról szájra vándorló mérhetetlenül sokrétű és óriási terjedelmű irodalmi hagyománynak a megmentése századunkban az afrikai kultúra egyik kulcskérdésévé vált. Sok mai alkotó tekintti élete központi vagy egyik fő feladatának a szóbeli irodalomban felhalmozott rendkívüli értékek írásos rögzítését és átültetését az újfajta életviszonyokba. Az orális irodalom múltbeli túlsúlyának nem mond ellent, hogy Etiópiában több évezredes írásos irodalmi emlékek találhatók. Ezek ugyanis szinte kivétel nélkül fordítások és azokat a kulturális hatásokat tükrözik, melyek az országot történelme során az ősi Egyiptom, a görög világ, az ókereszténység és az iszlám részéről érték. Egészen a huszadik századig, Menelik, majd Hailé Szellasszié liberálisabb korszakáig nem tűntek fel önálló etiópiai alkotók. A korábbi irodalmi művek zöme bibliafordítás, amihez a szomszédos irodalmak egyes kiemelkedő világi műveinek átültetett szövegei járulnak.

A modern fekete-afrikai irodalmat elindító és azt csakhamar nemzetközi rangra emelő nagy ébredés Amerikában kezdődött. A század elejétől fogva egymásután léptek porondra az Egyesült Államokban és az Antillákon a feketebőrűek egyenjogúságát, illetve gyökérkeresését központi kérdéssé minősítő alkotók, mint az amerikai W. E. B. Du Bois és Langston Hughes, a haiti Carl Brouard és Jean Price-Mars vagy a kubai Nicolas Guillen. Az említettek közül az első és az utolsó a legjelentősebb. Az ideológiai előkészítő munkát végző du bois-t olyan későbbi afrikai politikusok tekintették szellemi atyjuknak, mint Kwame Nkrumah és Jomo Kenyatta, Nicolas Guillen pedig nemcsak mint forradalmár költő, de mint a négerség valódi helyzetét leplezetlenül feltáró újságíró is kimagasló, akinek spanyolnyelvű írásai a francia nyelvterület alkotóira, köztük olyan későbbi irodalmi vezéregyéniségekre, mint Aimé Césaire vagy Léon Damas is ösztönző hatással voltak.

A négerség önmagára találásának következő nagy hulláma az úgynevezett négritude-mozgalom volt, melyet néhány Párizsban tanuló martinique-i néger diák indított el 1932-ben, s mely a háború okozta kényszerű megszakítás után 1948-ban egy fekete-afrikai költészeti antológia közzétételével, majd az utána következő években számos nemzetközi konferencia és fesztivál rendezésével érte el legdinamikusabb szakaszát. A mozgalom középpontjában a néger-afrikai világ értékeinek felfedezése és újratanulása állott. Lélektani értelemben erősen általánosító s nem egyszer romantikus túlzásokba menő válasz volt arra a töméntelen szenvedésre és megaláztatásra, amit a feketebőrű embernek a történelem folyamán a magát felsőbbrendűnek tartó fehér embertől el kellett viselnie. Hogy mégsem torkolt faji miszticizmusba, hanem hasznos mozgósító erővé vált a fekete földrészre nehezedő gyarmati elnyomás megszüntetéséhez, az annak volt köszönhető, hogy a már említett két jelentős irodalompolitikai személyiség, Césaire és Damas mellett egy valódi afrikai értelmiségi, a szenegáli Léopold Senghor is a vezetői közé tartozott.

A négritude-mozgalom szenvedélyes programja elsősorban a francia gyarmatokon élő feketebőrű értelmiség körében talált követőkre. Ez teljesen érthető volt abból az ellenhatásból, amit a francia gyarmatosítás kíméletet nem ismerő asszimilációs politikája kiváltott. A világ bármely égtája alatt született bármilyen színű francia alattvalónak nemcsak az anyaország nyelvét, de kultúráját is magas szinten kellett elsajátítania, ha a gyarmati közigazgatás, a gazdasági vagy a kulturális élet valamely ágazatában érvényesülni kívánt. A négritude, mely 1947-től kezdve *Présence Africaine* (Afrikai Jelenlét) címmel Párizsban és Dakarbán megjelenő önálló folyóirattal is rendelkezett, ugyanakkor nem maradt kizárólag a franciául alkotó néger írók ügye. A mozgalom az angol és a portugál nyelvterületre is átcsapott, igaz, hogy az eltérő körülmények következtében némileg rövidebb időtartammal és alacsonyabb hatásfokkal. Az angol nyelvű néger értelmiség kevésbé érezte fajisága hangsúlyozásának szükségét, miután az angol gyarmatokra nem nehezedett olyasfajta asszimilációs nyomás, mint a franciákra. Az angol gyarmattartók alig avatkoztak be a helyi kulturális folyamatokba, és megelégedtek azzal, ha fekete bőrű állampolgárik a jól-rosszul megtanult angolt, mint valami „lingua francát” használják hivatalos érintkezéseikben. Ez a keverék-nyelv, mely körülbelül ugyanazt a szerepet töltötte be, mint Európában a középkori latin,

egyres országokban, mint például Nigériában „pidgin-English”-ként az írásos irodalomuralkodó nyelvén is vált. az angol nyelvű néger értelmiség idegenkedését a négritude-tól talán Wole Soyinka fejezte ki a legérzékletesebben, amikor egy írókongresszuson azt mondta, hogy „a tigris nem deklarálja a tigrisségét, hanem ugrik.” A portugál nyelvű afrikai területeken, amelyek a leghosszabb ideig álltak gyarmati uralom alatt, az asszimiláció természetes folyamatnak számított, s így a négritude felrázó hatására sem váltott ki akkora tiltakozást, mint másutt. A mozgalom egyébként is csak tízéves késéssel, a második világháború után érkezett el a portugál gyarmatokra. Annak ellenére, hogy itt indult meg a legkorábban – még a múlt század első felében – a szervezett irodalmi élet, az Európához közelebb álló afrikai területekhez képest mindenkor bizonyos provincializmus volt jellemző.

Persze, a modern fekete-afrikai irodalom kialakulására nemcsak a néger identitás megvalósításával összefüggő szellemi áramlatok, hanem különböző egyéb tényezők is befolyással voltak. Általánosságban megállapítható, hogy ez az irodalom ott teremtette a legtöbb és legkimagaslóbb értéket, ahol az egymástól eltérő kultúrák érintkezése – vagy összeütközése – a legintenzívebb volt. Ezért rendelkezik annyi jelentős alkotóval a francia nyelvterületen Szenegál, Kamerun és Elefántcsontpart, továbbá Togó és Madagaszkár, az angol nyelvterületen Nigéria és Ghána, továbbá Kenya és Uganda, és ezért váltotta fel Dél-Afrikában a század elejének bantu aranykor néven ismert törzsi irodalmát a század közepén az apartheid elleni tiltakozás legalább olyan igényes, mint messze hangzó irodalmi tevékenysége.

Fiatalkorú irodalmaknak rendszerint a költészet a legizmosabb hajtása. A tétel Afrika esetében is érvényes. Vannak ugyan jelentős alkotók, akik – mint a szenegáli Sembene Ousmane, a kameruni Mongo Beti és Ferdinand Oyono, a guineai Camara Laye, a nigériai Amos Tutuola és a dél-afrikai Peter Abrahams – csupán regényírással foglalkoznak, de a legtöbb esetben a regények és drámák szerzői (például a nigériai Chinua Achebe és Wole Soyinka, az elefántcsontparti Bernard Dadié vagy a kameruni René Philombé) egyúttal költők is, úgyhogy a modern fekete-afrikai irodalom leghívebb keresztmetszetét a költészet bemutatásával lehet nyújtani.

Ezt a gondolatot tartottuk szem előtt Keszthelyi Tiborral a *Fekete Lángok* című kétkötetes költészeti antológia szerkesztésénél, amikor minden korábbi hasonló vállalkozást túlszárnyalva, összesen 120 fe-

kete-afrikai költő bemutatásával igyekeztünk a hazai olvasóknak átfogó képet adni a fekete földrész kortársi irodalmáról. Összehasonlítás céljából tudni kell, hogy az 1948. évi Senghor-antológia mindössze 16 költőt szólaltatott meg, közülük is csupán 6 volt afrikai, a *Présence Africaine* 1966. évi költészeti különszámában viszont már 75 afrikai költő szerepelt.

Tartalmi problémák a művekben nem merültek fel, annál több töprengést okozott az anyag megfelelő csoportosítása. Az önálló fekete-afrikai országok száma 42. Ennyiféle antológia megjelentetése nemcsak lehetetlen, de értelmetlen is volna. Hiszen az érintett országok közül jónéhányban (például Burundiban, Egyenlítői Guineában, Gabonban) egyáltalán nem alakult ki írásos irodalom, más országokban (például Burkina Fasóban, Csádban, a Közép-afrikai Köztársaságban, Libériában, Mauritiusban, Nigerben vagy Ruandában) összesen legfeljebb egy-két alkotó tevékenységéről lehetne számot adni. Arról nem is beszélve, hogy a gyarmati örökség tehertételeként a kulturális árnyalatok szempontjából olyan nagy fontossággal bíró törzsi határok a legkevésbé sem esnek egybe a politikai választóvonalakkal.

A legcélszerűbb és a legkevesebb hibalehetőséggel járó megoldásnak ezért az mutatkozott, ha két nagy alcsoportot hozunk létre – Nyugat- és Közép-Afrikát, valamint Dél- és Kelet-Afrikát. Az elsőseget Nyugat- és Közép-Afrika kapta, ahol a volt francia birtokok privilegiált kulturális helyzete, továbbá egyes angol nyelvű államok, mint Nigéria vagy Ghána politikai és gazdasági fejlettsége olyasfajta irodalmi pezsgést hozott létre, amelyhez mérhetőt eddig csak az Erzsébet-kori Anglia tudott felmutatni. Afrika déli és keleti területei csak bizonyos fáziskülönbséggel tudtak ehhez a nagyszerű fellendüléshez csatlakozni. A kritika egyöntetű megállapítása, hogy bár a modern afrikai költészet napjainkban Dél-Afrikában tetőzik, agitatív politikai jellege miatt stílusa nem éri el a senghori vagy soyinkai képalkotás színgazdagságát. Az egyik legmarkánsabb dél-afrikai költő, Dennis Brutus írja például, hogy amikor apartheid-ellenes tevékenysége miatt börtönben ült, elhatározta, hogy minden felesleges díszítésről lemondva, csak olyan verseket fog a jövőben írni, amelyeket a buszsofőr, a hordár vagy az éttermi mosogató is megért. Milyen ismerős hang! Mintha egyenesen a második világháború francia ellenállásának szótárából került volna a földteke másik felére! Kelet-Afrikában a teremtőerők szűkössége és a ponyva előretörése akadályozza a maradéktalan

lépéstartást a nyugati területekkel. Kimagasló tehetség azért itt is akad, például az ugandai Okot p' Bitek, aki az 1966-ban közzétett *Lawino éneke* című művében drámaian hajtotta végre, amit mások csak részletekben tudtak elvégezni, nevezetesen az afrikai miszticizmus képvilágának segítségével legyőzte az eddig állandóan túlerőben levő európai kulturális befolyást.

A két nagy alcsoporton belül az alkotók ország szerinti bontásban mutatkoznak be. További osztályozás nem látszott célszerűnek. Akadályozta volna az antológia élvezhetőségét. Jobb, ha az olvasó a versek stílusa, illetve a kötetek végén található életrajzi adatok eligazítása alapján maga végzi el a szükséges osztályozást.

A huszadik századi fekete-afrikai irodalomban három nemzedék jelenlétéről beszélhetünk. A legidősebb generáció tagjai a század elején születtek. Iskoláztatásuk és férfikoruk idején a gyarmati világ még töretlenül fennáll, s ebbe jól-rosszul nekik is bele kell illeszkedniük. Ezt meg is teszik, ami azonban nem akadályozza meg őket abban, hogy bizonyos esetekben maguk álljanak népük függetlenségi harcának élére. Idetartozik Léopold Senghor, Bernard Dadié, vagy a mali Fily-Dabo Sissoko. A 20-as években született második nemzedék tagjainak férfikora a gyarmati válság időszakára esik. Ők alkották – akár tollal, akár fegyverrel a kezükben – a felszabadítási harcok derékhadát. Közéjük tartozik a már említett Dennis Brutus, az angolai Agostinho Neto, a madagaszkári Jacques Rabemananjara, a zairei Patrice Lumumba, a kongói Francis Bebey, a ghánai Joe de Graft és Kayper-Mensah, továbbá a malawi David Rubadiri. A legfiatalabb s egyúttal a legnépesebb nemzedék már a függetlenné válás új viszonyai között bontakoztathatta ki alkotó tevékenységét. Míg az előző két generáció tagjai még inkább afrikainak vallották magukat, mint valamely nemzeti országhoz tartozónak és a négritude romantikus lelkesedésével vetették bele magukat a felszabadítási küzdelmekbe, a harmadik nemzedék tagjai között egyre több a kritikus fenntartás. Az ő figyelmüket már nem a négerség általános helyzete, hanem sokkal inkább szülőházuk konkrét problémái kötik le. Művészetük, mely alapvetően realista természetű, jobban kedvez a regény, mint a líra műfajának, s pontos helyzetelemzéseik nem egyszer csapnak át kemény társadalombírálatba vagy vitriolos szatírába. Egyik legjellegzetesebb képviselőjük a már említett Chinua Achebe, akinek magyarul is megjelent regényei (*Örökké nyugtalanul*, *A nép fia*, *Széthulló világ*) szinte a megváltozott

életszemlélet iskolapéldáinak tekinthetők. Hasonló kritikus hang jellemzi a lírát is, mégpedig nemcsak a dél-afrikai költők apartheid-ellenes vádiratait, hanem azt a közéleti költészetet is, amelynek a közép-afrikai köztársaságbeli Pierre Bamboté és a kongói Maxime N'debeka a legismertebb művelői.

Minden irodalom létkérdése a nyelv, de az afrikainak különösen. A sok tartalmi egzotikumhoz itt még az a kényes ellentmondás is járul, hogy a feketebőrű írástudós nem a saját népük vagy törzsük, hanem az egykori gyarmattartók nyelvét, a franciát, az angolt és a portugált használják gondolataik közlésére. A paradox helyzet szorosan összefügg a gyarmatosítás okozta mérhetetlen elmaradottsággal. Afrikában sem a megfelelő műhelyek, sem az érdeklődő olvasók nem álltak kellő számban rendelkezésre az olyan magas színvonalú irodalom létrehozására, mint amilyenek az elmúlt évtizedekben tanúi lehettünk. Az idegen nyelv kölcsönvétele ezenkívül még azzal az óriási előnnyel is járt, hogy az ezeken írt művek egycsapásra belekerültek a világirodalom vérkeringésébe. A tüneményes eredményeknek azonban nem csekély az ára. A közvetítő nyelvek használata az alkotókat eleve korlátok közé szorítja. A nyelv ugyanis nemcsak a szavak ismeretéből áll, hanem egy az árnyalatok és felhangok kialakításában mérhetetlenül fontos szerepet játszó kulturális hagyományt is képvisel, amellyel a kölcsönvevő nem rendelkezik, s amelyet nem is fejleszthet tovább, hanem legfeljebb epigon módjára utánozhat. A világnyelveken publikáló afrikai író végül azáltal is hátrányos helyzetbe kerül, hogy nem töltheti be azt a folyamatos nyelvművelő szerepet sem, ami pedig minden anyanyelven kifejtett irodalmi tevékenység egyik legfontosabb velejárója.

Az eddig felsorolt problémák olyan feladatokat tartalmaznak, amelyeket maguknak az afrikaiaknak kell megoldaniuk, s melyeket csakis ők oldhatnak meg. Vannak azonban a kölcsönnyelv használatának olyan kérdései, melyek a művek más nyelvre történő átültetésekor merülnek fel, s így a *Fekete Lángok* szerkesztőit és fordítóit is hűsbavágóan érintették. Az afrikai szerzők által használt francia, angol vagy portugál nyelv nem azonos a megfelelő anyaországi szókinccsel. A legkisebb az eltérés a francia nyelvterületen, ami a már említett szigorú asszimilációs követelmények folyománya. Az innen származó szövegekben is bőven akadnak azonban olyan törzsi vagy tájszavak, amelyek lefordítása nem kis utánajárást igényel. Rosszabb a helyzet az

angol és a portugál nyelvű műveknél. Az előbbieknél a pidgin-English már önmagában is nehezen érthető a maga keverék volta miatt, az utóbbinál pedig az okoz komoly nehézséget, hogy a portugál gyarmatokon a hódítók és az elnyomottak évszázados együttélése következtében mindennél nagyobb számban kerültek bennszülött szavak és kifejezések a gyarmatosítók nyelvébe. A fordítónak ezeknek a rejtvényfeladatoknak a megfejtésén kívül még arra is figyelnie kell, hogy ugyanaz az afrikai szerző különböző műveiben a kölcsönvett nyelv más-más árnyalatát használja. A nigériai joruba törzshöz tartozó Wole Soyinka például a verseiben áll a legközelebb a helyi hagyományokhoz. Regényei az össz-nigériai politikai elkötelezettség jegyében íródtak, míg drámái világirodalmi becsvággyal az antik hagyományt kívánják afrikai talajba átültetni.

A nehézségek bizonyos határig minőségjavító hatásúak, odaadóbb és körültekintőbb munkára serkentenek. A *Fekete Lángok* szerkesztői és fordítói is bíznak abban, hogy fáradozásuk eredményeként mind a modern fekete-afrikai költészet, mind a magyar fordításkultúra színvonalának megfelelő mű került a hazai olvasók elé. Lehet, hogy egy soha vissza nem térő történelmi pillanatot rögzítettünk. Lehet, hogy mindaz, amiről hírt adtunk, csak a gyarmatosítás felszámolásának váratlanul fellobbant csodálatos tűzijátéka, amelynek nem lesz folytatása. Lehet, hogy az afrikai népek, melyek történelmük legrégebbi kezdetei óta táncsal és dobbal fejezték ki érzéseiket és gondolataikat, függetlenségük megszilárdulása után visszakanyarodnak őseik hagyományához, és ha nem is a korábbi törzsi felaprózottság szerint, de néhány nagyobb afrikai közvetítő nyelv igénybevételével teremtenek irodalmuk számára megfelelő hordozó közeget. A jelenlegi irodalmi szerkezet válságát az érzékenyebb elmék már régóta érzik. Egyre több a figyelmeztető hang, hogy nem lehet az afrikaiak nélkül afrikai irodalmat csinálni. Az írástudóknak bátrabban kell meríteniük a szájhagyományokból, főleg az abban oly nagy szerepet játszó közmondáskincsből, s az egyes etnikai képek és szimbólumok továbbfejlesztésével kell műveiket a hazai közönség minél szélesebb rétegei számára érthetővé tenniük. Egyáltalán nem biztos, hogy helyes út volt az ének és a vers olyasfajta szétválasztása, mint ami az európai költészetben történt. Lehet, hogy a hagyományos afrikai előadásmód minden írásbeliségnél nagyobb mozgósító erőt képvisel, és elvezet oda, hogy a me-

gújhodott fekete kontinens a politikai függetlenség kivívása után az évszázados elnyomás kulturális kísérteteitől is megszabaduljon.